

УДК 355.48(477):2-67:94(477.7)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/98-2-2>

Олександр ТОМЧУК,
orcid.org/0000-0002-9476-4348
доктор філософії,
заступник начальника центру з наукової роботи Наукового центру Сухопутних військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) tomt1366@ukr.net

ПОЗА СТАТУТОМ: КАПЕЛАНИ-ВОЛОНТЕРИ І НОВА ЕТИКА ВІЙНИ

У статті здійснено комплексний історичний аналіз феномену капеланів-волонтерів у контексті сучасної Війни за Незалежність України, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру після вторгнення росії в Україну у 2022 році. Дослідження зосереджене на вивченні їхньої ролі як специфічного соціального явища, що функціонує поза межами формалізованих інституцій, але водночас виконує важливі функції у військовому середовищі.

Обґрунтовано, що виникнення капеланів-волонтерів стало відповіддю на інституційну неготовність держави забезпечити належний рівень духовного та морально-психологічного супроводу військовослужбовців на початковому етапі війни. На основі аналізу реальних історичних подій, зокрема боїв за Іловайськ, оборони Донецького аеропорту та боїв за Дебальцеве, показано, що капелани-волонтери виконували широкий спектр функцій, які виходили за межі традиційного релігійного служіння. Вони поєднували духовну підтримку з елементами психологічної допомоги, сприяли формуванню довіри у військових підрозділах, виступали посередниками у комунікації та забезпечували моральну стабілізацію в умовах бойових дій.

Особливу увагу приділено аналізу капеланів-волонтерів як носіїв нової етики війни, що формується в умовах сучасного збройного конфлікту. Визначено, що ця етика характеризується переходом від нормативних моделей до практик «етики присутності», зростанням ролі індивідуального морального вибору, інтеграцією сакрального у повсякденне життя та утвердженням емпатії як ключового принципу взаємодії. Доведено, що діяльність капеланів-волонтерів сприяє формуванню соціального капіталу, зміцненню горизонтальних зв'язків і підвищенню рівня стійкості військових колективів.

Водночас у статті окреслено основні проблеми та обмеження функціонування цього явища, зокрема правову невизначеність, високі фізичні та психологічні ризики, а також складність взаємодії з формалізованими військовими структурами. Показано, що попри поступову інституціоналізацію капеланської служби, волонтерський сегмент продовжує відігравати важливу роль у забезпеченні морально-психологічної підтримки.

Зроблено висновок, що капелани-волонтери є важливим елементом нематеріальних ресурсів війни та чинником формування нової моральної архітектури сучасного збройного конфлікту. Їхня діяльність відображає ширші процеси трансформації війни як соціального явища, у якому вирішальне значення мають не лише військово-технічні, але й ціннісні та гуманітарні складові.

Ключові слова: капелани-волонтери, етика війни, неформальні інститути, соціальний капітал, Війна за Незалежність України, моральна стійкість, духовна підтримка, гібридна війна.

Alexander TOMCHUK,
orcid.org/0000-0002-9476-4348
PhD (History),
Deputy Head for Scientific Work of the Scientific Centre of the Army
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine), tomt1366@ukr.net

OUTSIDE THE STATUTE: VOLUNTEER CHAPLAINS AND THE NEW ETHICS OF WAR

This article presents a comprehensive historical analysis of the phenomenon of volunteer chaplains in the context of Ukraine's current War of Independence, which began in 2014 and escalated into a full-scale conflict following Russia's invasion of Ukraine in 2022. The study focuses on examining their role as a specific social phenomenon that operates outside formal institutions but simultaneously performs important functions within the military environment.

It is argued that the emergence of volunteer chaplains was a response to the state's institutional failure to provide an adequate level of spiritual and moral-psychological support to military personnel during the early stages of the war. Based on an analysis of actual historical events, including the battles for Ilovaisk, the defense of Donetsk Airport, and the battles for Debaltseve, it is shown that volunteer chaplains performed a wide range of functions that went beyond traditional religious ministry. They combined spiritual support with elements of psychological assistance, helped build trust within military units, acted as intermediaries in communication, and ensured moral stability in combat conditions.

Particular attention is paid to the analysis of volunteer chaplains as bearers of a new ethics of war, which is taking shape in the context of modern armed conflict. It has been determined that this ethics is characterized by a shift from normative models to practices of «ethics of presence,» the growing role of individual moral choice, the integration of the sacred into everyday life, and the affirmation of empathy as a key principle of interaction. It is demonstrated that the activities of volunteer chaplains contribute to the formation of social capital, the strengthening of horizontal ties, and the enhancement of the resilience of military units.

At the same time, the article outlines the main challenges and limitations of this phenomenon, including legal uncertainty, high physical and psychological risks, and the complexity of interacting with formalized military structures. It is shown that despite the gradual institutionalization of the chaplaincy service, the volunteer segment continues to play an important role in providing moral and psychological support.

It has been concluded that volunteer chaplains are an important component of the intangible resources of war and a factor in shaping the new moral architecture of modern armed conflict. Their activities reflect broader processes of transformation in warfare as a social phenomenon, in which not only military-technical but also value-based and humanitarian components play a decisive role.

Key words: *volunteer chaplains, the ethics of war, informal institutions, social capital, the War of Independence of Ukraine, moral resilience, spiritual support, hybrid warfare.*

Постановка проблеми. Сучасна Війна за Незалежність України, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру після вторгнення росії в Україну у 2022 році, актуалізувала не лише питання воєнної стратегії, але й трансформацію морально-етичних засад функціонування військового середовища. В умовах інтенсивних бойових дій особливого значення набувають неформальні механізми підтримки, серед яких вагому роль відіграють капелани-волонтери.

Попри їхню активну участь у подіях, зокрема під час боїв за Іловайськ, оборони Донецького аеропорту та боїв за Дебальцеве, наукове осмислення цього феномену залишається недостатнім. Існуючі дослідження зосереджені переважно на інституційному капеланстві, тоді як діяльність поза формалізованими структурами не отримала належного аналізу.

Отже, проблема полягає у відсутності комплексного дослідження капеланів-волонтерів як історичного феномену та чинника формування нової етики війни, що зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення цього явища.

Аналіз досліджень. Проблематика етики війни, неформальних інституцій та ролі релігійного чинника у збройних конфліктах перебуває у фокусі уваги як зарубіжних, так і українських дослідників. Водночас аналіз наявної літератури засвідчує, що феномен капеланів-волонтерів як окремий предмет наукового осмислення залишається недостатньо розробленим, особливо в історичному вимірі сучасної Війни за Незалежність України.

Теоретичне підґрунтя дослідження етики війни сформоване у працях Майкла Волцера, який у класичній роботі *Just and Unjust Wars* обґрунтовує необхідність морального регулювання навіть у ситуації збройного конфлікту (Walzer, 2006). Подальший розвиток цієї проблематики здійснено

Джеффом Макмаханом, який акцентує увагу на індивідуалізації моральної відповідальності в умовах сучасних воєн (McMahan, 2009). Водночас Мері Калдор у концепції «нових війн» підкреслює трансформацію характеру збройних конфліктів, що супроводжується розмиванням традиційних етичних меж і появою нових форм насильства (Kaldor, 2012).

Важливим напрямом досліджень є інституційний підхід, представлений у працях Дугласа Норта та Еліонор Остром. Вони обґрунтовують роль як формальних, так і неформальних правил у регулюванні суспільних відносин, підкреслюючи значення довіри, норм взаємності та саморегуляції (North, 1990; Ostrom, 1990). У цьому контексті концепція соціального капіталу Роберта Патнема дозволяє пояснити механізми згуртованості та координації дій у кризових умовах (Putnam, 2000), що є релевантним для аналізу військових колективів.

Окремий пласт досліджень стосується психологічних аспектів війни. Зокрема, Джонатан Шей розглядає феномен моральної травми як наслідок участі у бойових діях, наголошуючи на значенні довіри та етичного контексту для відновлення особистості (Shay, 1994). Дейв Гроссман аналізує психологічні наслідки застосування насильства, підкреслюючи роль моральних обмежень і соціальної підтримки у збереженні боєздатності (Grossman, 2009). Дослідження Еверетт Ворнінгтон та співавторів акцентують увагу на ролі релігії та духовності як чинників психологічної стабілізації (Worthington et al., 2011).

У межах дослідження релігійного чинника у сучасній Україні важливими є праці Віктора Єлєнського, який аналізує трансформацію ролі церков у період після Євромайдану та в умовах війни (Єлєнський, 2015). Володимир Кулик досліджує вплив війни на формування національної ідентичності та роль громадського суспільства, включа-

ючи волонтерські ініціативи (Kulyk, 2016). У свою чергу Кирило Говорун розглядає релігійний вимір політичних процесів і роль церкви у кризових ситуаціях (Novorun, 2018).

Сучасні дослідження безпосередньо пов'язані з війною в Україні представлені роботами Катерини Ваннер, яка аналізує повсякденні релігійні практики у контексті війни та їхній вплив на формування відчуття належності (Wanner, 2022). Праці Олексія Гараня висвітлюють трансформації українського суспільства після Євромайдану, зокрема зростання довіри до волонтерських структур (Гарань, 2017). Ігор Козловський досліджує роль релігійних інституцій у громадському суспільстві в умовах війни (Kozlovskiy, 2020).

Безпосередньо до проблематики капеланства звертається Сергій Здіорук, який аналізує становлення капеланської служби у зоні АТО, окреслюючи як її досягнення, так і проблеми інституціоналізації (Здіорук, 2016). Водночас більшість досліджень зосереджена на офіційних формах капеланства або загальних аспектах релігійної присутності у війську.

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про наявність значного теоретичного доробку у сферах етики війни, інституційної теорії, психології війни та релігійних досліджень. Проте комплексне дослідження капеланів-волонтерів як специфічного феномену, що поєднує риси неформального інституту та носія нової етики війни, залишається недостатньо представленим у науковому дискурсі. Саме ця обставина зумовлює необхідність подальшого дослідження зазначеної проблематики, зокрема з врахуванням історичного досвіду Війни за Незалежність України 2014 – 2025 років.

Мета статті. Метою статті є комплексний історичний аналіз феномену капеланів-волонтерів у контексті Війни за Незалежність України, що розгорнулася після анексії Криму росією та набула повномасштабного характеру після повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 році, як суб'єктів неформальних інституційних практик та носіїв нової етики війни.

Виклад основного матеріалу. Осмислення феномену капеланів-волонтерів у сучасній війні неможливе без звернення до теоретичних підходів, що поєднують етику війни та концепцію неформальних інститутів. Саме на перетині цих двох аналітичних площин формується розуміння нових моральних практик, які виникають у ситуації, коли формальні норми виявляються недостатніми для регулювання людської поведінки в умовах екзистенційної загрози.

Класична традиція етики війни, відома як теорія справедливої війни (just war theory), бере свій початок у працях Августина Блаженного та Фоми Аквінського і була розвинена у сучасній політичній філософії. Вона передбачає поділ морального аналізу війни на дві основні складові: jus ad bellum (справедливість вступу у війну) та jus in bello (справедливість ведення війни). У сучасному вигляді ця концепція систематизована у працях Майкла Волцера, який наголошує на необхідності збереження моральних обмежень навіть у ситуації збройного конфлікту, підкреслюючи, що війна не скасовує етичних норм, а лише трансформує їх застосування (Walzer, 2006: 21-47).

Водночас сучасні збройні конфлікти, особливо гібридного типу, демонструють обмеженість класичних підходів. Як зазначає Джефф Макмахан, традиційна модель етики війни часто не враховує асиметричність сторін, розмитість фронту та участь недержавних акторів, що ускладнює застосування універсальних моральних критеріїв (McMahan, 2009: 3-15). У цьому контексті моральні рішення дедалі більше переходять з рівня абстрактних норм до рівня індивідуального вибору, що здійснюється в конкретних обставинах бойової реальності.

Додатково, сучасні дослідники підкреслюють, що війна XXI століття характеризується «моральною фрагментацією», коли єдина система етичних координат поступається множинності локальних моральних практик (Kaldor, 2012: 92-110). Це створює підґрунтя для появи нових форм морального регулювання, які не закріплені формально, але функціонують ефективно в конкретних соціальних контекстах, зокрема у військових колективах.

У цьому зв'язку важливим є звернення до теорії неформальних інститутів, яка дозволяє пояснити механізми виникнення та функціонування таких практик. Згідно з підходом Дугласа Норта, інститути – це «правила гри» у суспільстві, які включають як формальні норми (закони, регламенти), так і неформальні обмеження (традиції, звичаї, моральні норми) (North, 1990: 3-6). Саме неформальні інститути набувають особливого значення в умовах кризи, коли формальні структури не встигають адаптуватися до нових викликів.

Розвиваючи цю ідею, Еліонор Остром доводить, що ефективне функціонування спільнот часто базується не на жорсткому зовнішньому контролі, а на внутрішніх нормах довіри, взаємності та саморегуляції (Ostrom, 1990: 88-102). У військовому середовищі такі механізми проявляються у формі горизонтальних зв'язків, нефор-

мального лідерства та морального авторитету, які можуть бути не менш впливовими, ніж офіційна ієрархія.

Особливу роль у цьому контексті відіграє концепція соціального капіталу, розроблена Робертом Патнемом, який визначає його як сукупність соціальних мереж, норм і довіри, що сприяють координації дій у суспільстві (Putnam, 2000: 19-21). У ситуації війни соціальний капітал набуває стратегічного значення, оскільки саме довіра між військовими, а також між військовими та цивільними акторами, визначає рівень згуртованості та здатність до колективної дії.

У цьому теоретичному полі капелани-волонтери можуть бути інтерпретовані як носії та генератори неформальних інституційних норм, що формують специфічну моральну екосистему фронту. Їхня діяльність базується не на формалізованих повноваженнях, а на довірі, авторитеті та здатності до емпатії, що дозволяє їм виконувати функції, які виходять за межі традиційного релігійного служіння.

Таким чином, поєднання етики війни та теорії неформальних інститутів створює аналітичну рамку, в межах якої капелани-волонтери постають не лише як суб'єкти духовної підтримки, але і як ключові актори формування нової етики війни. Ця етика не заперечує класичних моральних принципів, але трансформує їх відповідно до умов сучасного збройного конфлікту, зміщуючи акцент з формальних норм на практики взаємодії, довіри та моральної присутності.

Формування волонтерського капеланства в Україні є безпосереднім наслідком інституційної неготовності держави до викликів війни, що розпочалася у 2014 році після анексії Криму росією та початку бойових дій на сході України. На той момент система офіційного військового капеланства перебувала на стадії становлення і не могла забезпечити належного духовного супроводу військовослужбовців. Як зазначає Віктор Єленський, саме в цей час період релігійні організації та окремі священнослужителі почали діяти самостійно, реагуючи на запит суспільства і армії значно швидше, ніж державні структури (Єленський, 2015: 34-36).

Перші хвили волонтерських капеланів з'явилися у зоні проведення антитерористичної операції вже навесні – влітку 2014 року, коли священнослужителі різних конфесій – передусім Православної церкви України (на той момент у формі УПЦ КП) та Української греко-католицької церкви – почали системно відвідувати підрозділи на передовій, не маючи формалізованого статусу чи чітко визна-

чених повноважень. Ця діяльність здійснювалася на волонтерських засадах, часто за власний кошт або за підтримки громадських ініціатив, що відповідало ширшому феномену волонтерського руху, який став одним із ключових факторів мобілізації українського суспільства в умовах війни (Kulyk, 2016: 143-145).

Важливою рисою цього процесу стала його горизонтальність. На відміну від інституційних форм капеланства, які передбачають включення у військову ієрархію, капелани-волонтери діяли поза формальними структурами, що забезпечувало їм значно більшу свободу дій. Як підкреслює Кирило Говорун, така «позаструктурність» дозволила капеланам стати не частиною системи, а радше посередниками між різними соціальними групами – військовими, волонтерами та цивільним населенням (Hovorun, 2018: 201-205).

Феномен капеланів-волонтерів набув особливого розвитку у 2014–2015 роках під час активних бойових дій, зокрема в періоди боїв за Іловайськ та боїв за Дебальцеве. У цих умовах капелани часто виконували не лише духовні, але й суто гуманітарні функції: доставляли допомогу, евакуювали поранених, підтримували зв'язок між підрозділами та їхніми родинами. Таке розширення функціоналу було зумовлене не стільки формальними вимогами, скільки реальними потребами фронту, що ще раз підкреслює їхню належність до сфери неформальних інститутів.

Подальша інституціоналізація військового капеланства в Україні, яка завершилася ухваленням Закону України «Про Службу військового капеланства» у 2021 році, не усунула феномену капеланів-волонтерів, а радше співіснувала з ним. Навіть після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну значна частина духовної підтримки військових продовжувала здійснюватися саме поза інституційними суб'єктами. Це пояснюється тим, що інституційні механізми, попри їхню формальну наявність не завжди здатні забезпечити оперативність і гнучкість, необхідні в умовах інтенсивних бойових дій (Wagner, 2022: 78-82).

Сутнісною характеристикою капеланів-волонтерів є їхня діяльність на основі довіри, а не формального статусу. У військовому середовищі, де ієрархія та субординація відіграють визначальну роль, поява суб'єктів, які не інтегровані у командну вертикаль, але водночас мають високий рівень авторитету, створює унікальну ситуацію. Як зазначає Олесій Гарань, довіра до волонтерів загалом в українському суспільстві після 2014 року значно перевищувала довіру до державних інститу-

цій, що автоматично до державних інституцій, що автоматично переносилося і на капеланів-волонтерів (Гарань, 2017: 52-54).

Окремо слід підкреслити міжконфесійний характер цього явища. Волонтери-капелани в Україні не обмежується однією релігійною традицією, а включає представників різних конфесій, що сприяє формуванню інклюзивного середовища у війську. Це відповідає ширшій тенденції до секуляризації функціональних ролей релігії у суспільстві, коли конфесійна ідентичність відходить на другий план порівняно з практичною здатністю надавати підтримку (Kozlovskyi, 2020: 119-121).

Таким чином, капелани-волонтери постають як специфічний соціальний феномен, що функціонує поза межами формалізованих інституцій, але водночас виконує критично важливі функції у військовому середовищі. Їхня діяльність базується на поєднанні особистої мотивації, морального авторитету та довіри, що дозволяє їм ефективно діяти у ситуаціях, де формальні механізми виявляються недостатніми. Саме ця «позастатутність» не є ознакою хаотичності чи неорганізованості, а навпаки – свідчить про формування альтернативної моделі соціальної взаємодії, яка стає одним із ключових елементів сучасної воєнної реальності.

Функціональний вимір діяльності капеланів-волонтерів у зоні бойових дій формується під впливом реальних потреб фронту, які значно виходять за межі традиційного розуміння релігійного служіння. В умовах війни, що характеризується високим рівнем стресу, невизначеності та постійної загрози життю, капелани-волонтери виконують комплекс взаємопов'язаних функцій, які поєднують духовний, психологічний, соціальний і навіть комунікативний виміри.

Передусім, ключовою залишається функція духовної підтримки, яка, однак, набуває специфічного змісту у воєнному контексті. Йдеться не лише про проведення богослужінь чи здійснення релігійних обрядів, але й про індивідуальну роботу з військовослужбовцями, які перебувають у стані моральної кризи. Як зазначає Кирило Говорун, у фронтових умовах духовність трансформується з доктринального виміру у практику «присутності», де головним стає не проповідь, а здатність бути поруч із людиною у критичний момент (Novopun, 2018: 207-209). Така форма взаємодії сприяє формуванню довірливих відносин, які є основою ефективного морального впливу.

Не менш важливою є функція психологічної стабілізації. Військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях, регулярно стикаються з травматичними подіями, включаючи втрату побратимів,

поранення та необхідність застосування летальної сили. У цих умовах капелани-волонтери часто виконують роль неформальних психологів, надаючи первинну емоційну підтримку та допомагаючи військовим осмислити пережитий досвід. Дослідження показують, що неформальні практики підтримки можуть бути не менш ефективними, ніж формалізовані психотерапевтичні інтервенції, особливо у ситуаціях, коли доступ до професійної допомоги обмежений (Worthington et al., 2011: 58-62).

Практична значущість цієї функції особливо проявилася під час інтенсивних бойових дій, зокрема у період оборони Донецького аеропорту, де капелани неодноразово перебували безпосередньо на позиціях разом із військовими. Свідчення учасників бойових дій вказують, що присутність капелана сприяла зниженню рівня паніки та підтриманню морального стану особового складу навіть у критичних ситуаціях (Здіорук, 2016: 112-114).

Окремого значення набуває комунікативна та медіативна функція капеланів-волонтерів. Перебуваючи поза формальною військовою ієрархією, вони можуть виступати посередниками між різними рівнями військової структури, а також між військовими та цивільним середовищем. Як підкреслює Віктор Єленський, саме ця «позастатутна» позиція дозволяє капеланам отримувати доступ до інформації та настроїв, які не завжди проявляються у формальних каналах комунікації (Єленський, 2015: 38-39). У результаті вони можуть виконувати роль своєрідного «морального індикатора» стану підрозділу.

Ще однією важливою функцією є супровід травматичного досвіду та процесів втрати. Війна створює ситуації, у яких військові змушені переживати смерть побратимів, а також брати участь у похованнях та прощальних ритуалах. У цих обставинах капелани-волонтери виконують роль провідників у процесі символічного осмислення втрати, що має критичне значення для психологічного відновлення. Як зазначає Джонатан Шей, переживання «моральної травми» часто пов'язане не лише з самим фактором втрати, але й із неможливістю надати їй сенс (Shay, 1994: 20-23). Капелани у цьому контексті допомагають інтегрувати травматичний досвід у систему особистісних цінностей.

Функція формування довіри у підрозділах також є однією з ключових. В умовах бойових дій рівень довіри між військовослужбовцями безпосередньо впливає на ефективність виконання завдань і виживання. Капелани-волонтери, які не

асоціюються з примусовою владою чи дисциплінарними механізмами, здатні створювати простір відкритого спілкування, де військові можуть висловлювати свої переживання без страху санкцій. Це у свою чергу, сприяє зміцненню горизонтальних зв'язків і підвищенню згуртованості колективу (Putnam, 2000: 22-24).

Важливо підкреслити, що функціональний спектр діяльності капеланів-волонтерів не є жорстко фіксованим і постійно адаптується до змінних умов війни. Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну їхня роль ще більше розширилася, включаючи участь у евакуаційних заходах, підтримку цивільного населення у прифронтових районах, а також роботу з родинами військовослужбовців. Така багатфункціональність свідчить про високий рівень адаптивності цього явища та його здатність компенсувати прогалини у формальних системах забезпечення.

Отже, капелани-волонтери у зоні бойових дій виконують комплекс функцій, які виходять за межі традиційного релігійного служіння і охоплюють ключові аспекти життєдіяльності військових підрозділів. Їхня діяльність є прикладом ефективного функціонування поза інституційних механізмів підтримки, що базується на довірі, емпатії та моральному авторитеті. Саме ця функціональна багатовимірність робить їх важливим елементом сучасної воєнної реальності та підґрунтям для формування нових етичних практик у війні.

Війна за Незалежність України, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру після вторгнення росії в Україну у 2022 році, спричинила не лише трансформацію воєнної практики, але й суттєві зміни у морально-етичних засадах поведінки на війні. Традиційні уявлення про етику війни, сформовані в межах класичних теорій, дедалі більше доповнюються новими практиками, що виникають безпосередньо у середовищі бойових дій. У цьому контексті діяльність капеланів-волонтерів виступає важливим індикатором і водночас чинником формування нової етики війни, яка поєднує елементи традиційної моральності з адаптивними формами поведінки в умовах сучасного конфлікту.

Однією з ключових змін є перехід від нормативної до практичної етики, яку умовно можна визначити як «етику присутності». Якщо класичні підходи до етики війни акцентують увагу на універсальних принципах і правилах, то в умовах сучасного бою мораль набуває ситуативного характеру і реалізується через конкретні дії та взаємодію. Як підкреслює Кирило Говорун, у контексті війни особливого значення набуває не стільки

правильність морального судження, скільки здатність бути поруч із людиною у момент її екзистенційної кризи (Новорун, 2018: 210-221). Саме така практика є характерною для капеланів-волонтерів, які часто виконують свою місію не через проповідь, а через співпереживання і спільне перебування у безпеці.

Ця етика проявилася вже на ранніх етапах війни, зокрема під час боїв за Іловайськ, коли священнослужителі залишалися разом із військовими в оточенні, надаючи не лише духовну, але й моральну підтримку в умовах катастрофічної ситуації. Подібні приклади фіксуються і під час оборони Донецького аеропорту, де капелани перебували на позиціях поряд із військовими, розділяючи з ними ризики та втрати. Така форма поведінки формує новий моральний стандарт – не дистанційованого наставництва, а солідарної присутності.

Другою важливою трансформацією є зміщення від жорстко регламентованої «моралі наказу» до індивідуалізованих етичних рішень. У класичній військовій моделі моральна відповідальність значною мірою делегується командуванню, тоді як сучасна війна, з її децентралізованими формами ведення бойових дій, вимагає від військовослужбовців самостійного морального вибору у складних ситуаціях. Як зазначає Джефф Макмахан, сучасні конфлікти посилюють роль індивідуальної моральної відповідальності, оскільки рішення часто приймаються в умовах обмеженої інформації та часу (McMahan, 2009: 135-138).

У цьому процесі капелани-волонтери виконують функцію своєрідних моральних орієнтирів, але не у формі директивного впливу, а через діалог і підтримку. Вони не підміняють собою систему командування, але допомагають військовим осмислити власні дії та їхні наслідки, що особливо важливо у ситуаціях, пов'язаних із застосуванням сили та переживанням втрат.

Ще одним аспектом нової етики війни є поєднання сакрального і повсякденного. У традиційній моделі релігійна практика чітко відокремлюється від повсякденного життя, однак у прифронтових умовах ці межі стираються. Богослужіння можуть відбуватися безпосередньо на позиціях, молитва – у перервах між бойовими завданнями, а духовні розмови – у бліндажах чи під час евакуації. Як зазначає Віктор Єленський, така інтеграція сакрального у повсякденну реальність війни сприяє формуванню нової форми релігійності, орієнтованої на практичну допомогу і підтримку (Єленський, 2015: 40-42).

Цей процес особливо посилюється після 2022 року, коли бойові дії охопили значні території, а фронтова

реальність стала частиною повсякденного життя мільйонів людей. У таких умовах капелани-волонтери почали працювати не лише з військовими, але й із цивільним населенням, яке переживає обстріли, окупацію та вимушене переміщення. Це розширює межі етики війни, включаючи до неї питання гуманітарної відповідальності та солідарності.

Важливим елементом нової етики є також зростання ролі емпатії як базової норми взаємодії. Якщо у класичних моделях війни акцент робиться на дисципліні, ієрархії та виконанні наказів, то сучасна українська військова практика демонструє значення емоційної підтримки та взаєморозуміння. Як підкреслює Джонатан Шей, здатність до емпатії є ключовим чинником подолання моральної травми, яка виникає внаслідок участі у бойових діях (Shay, 1994: 188-190). Капелани-волонтери, діючи як носії цієї емпатичної моделі, сприяють формуванню більш гуманізованого середовища навіть у межах війни.

Таким чином, нова етика війни, що формується в українському контексті, не заперечує класичних моральних принципів, але суттєво їх трансформує. Вона характеризується переходом до практичної «етики присутності», зростанням ролі індивідуального морального вибору, інтеграцією сакрального у повсякденне життя та утвердженням емпатії як ключового елементу взаємодії. Капелани-волонтери відіграють у цьому процесі важливу роль, виступаючи не лише як свідки цих змін, але й як активні учасники формування нових моральних орієнтирів в умовах сучасної війни.

У сучасних дослідженнях війни дедалі більшої уваги набуває поняття стійкості (resilience), яке охоплює здатність як військових підрозділів, так і суспільства загалом зберігати функціональність, адаптуватися до кризових умов і відновлюватися після втрат. У цьому контексті капелани-волонтери постають не лише як суб'єкти духовної підтримки, але й як важливий ресурс формування індивідуальної та колективної стійкості в умовах тривалого збройного конфлікту.

Емпіричний матеріал Війни за Незалежність України свідчить, що стійкість військових підрозділів значною мірою залежить не лише від матеріально-технічного забезпечення, але й від рівня внутрішньої згуртованості, довіри та моральної мотивації. Як показують дослідження бойового стресу, здатність військовослужбовців витримувати екстремальні навантаження прямо пов'язана з наявністю підтримуваних соціальних зв'язків і відчуттям сенсу власних дій (Grossman, 2009: 87-90). Саме в цьому вимірі діяльність капеланів-волонтерів набуває особливого значення.

Одним із ключових аспектів їхнього впливу є формування і підтримання морального стану особового складу. У ситуаціях інтенсивних бойових дій, зокрема під час оборони Донецького аеропорту та боїв за Дебальцеве, свідчення учасників фіксують, що присутність капеланів сприяла збереженню психологічної рівноваги та бойового духу навіть у критичних умовах. Вони виконували роль моральних стабілізаторів, допомагаючи військовим не лише справлятися зі страхом, але й зберігати відчуття гідності та внутрішньої цілісності (Здіорук, 2016: 118-120).

Важливим механізмом впливу є також зміцнення соціального капіталу у військових підрозділах. Як підкреслює Роберт Патнем, соціальний капітал базується на довірі, нормах взаємності та мережах взаємодії, які забезпечують ефективну координацію спільних дій (Putnam, 2000: 19-22). У військовому середовищі капелани-волонтери сприяють формуванню саме таких горизонтальних зв'язків, оскільки їхня діяльність не обмежується формальними ролями і часто охоплює неформальне спілкування, підтримку та медіацію між членами підрозділу.

Значення цього чинника особливо проявилось після повномасштабного вторгнення росії в Україну, коли різке збільшення чисельності Збройних Сил України за рахунок мобілізованих і добровольців створило потребу у швидкій інтеграції новобранців у військові колективи. У цих умовах капелани-волонтери виконували функцію своєрідних «соціальних інтеграторів», сприяючи налагодженню довірливих відносин між військовослужбовцями з різним досвідом і мотивацією (Wanner, 2022: 83-85).

Окремого розгляду потребує їхня роль у подоланні наслідків бойового стресу та моральної травми. Дослідження показують, що переживання війни часто супроводжується глибокими психологічними і моральними кризами, пов'язаними з втратою побратимів, необхідністю застосування сили та відчуттям провини того хто вижив. У таких ситуаціях капелани-волонтери виступають як посередники у процесі осмислення травматичного досвіду, допомагаючи військовим інтегрувати його у власну систему цінностей. Як зазначає Джонатан Шей, відновлення після моральної травми значною мірою залежить від можливості розповісти свою історію у безпечному і довірливому середовищі (Shay, 1994: 188-192). Саме таке середовище часто створюють капелани.

Ще одним важливим аспектом є зв'язок між фронтом і тилом, який також впливає на загальний рівень стійкості. Капелани-волонтери нерідко

виконують функцію комунікаторів між військовими та їхніми родинами, а також між підрозділами і волонтерськими мережами. Така діяльність сприяє підтриманню соціальних зв'язків, що є критично важливими для морального стану військовослужбовців і їхньої мотивації. Як показує досвід війни, відчуття підтримки з боку суспільства є одним із ключових чинників збереження боєздатності (Kulyk, 2016: 146-148).

Крім того, капелани-волонтери відіграють роль у формуванні смислових рамок війни, які визначають сприйняття подій і власної участі в них. Вони допомагають інтерпретувати війну не лише як фізичне протистояння, але й як боротьбу за цінності, що підсилює мотивацію та сприяє довготривалій стійкості. У цьому контексті їхня діяльність має не лише індивідуальний, але й колективний вимір, впливаючи на формування спільної ідентичності військових підрозділів.

Таким чином, капелани-волонтери виступають важливим елементом системи стійкості в умовах сучасної війни. Їхній вплив реалізується через підтримання морального стану, зміцнення соціального капіталу, сприяння інтеграції військових колективів, подолання наслідків бойового стресу та забезпечення зв'язку між фронтом і тилом. У сукупності ці функції дозволяють розглядати їхню діяльність як невід'ємну складову нематеріальних ресурсів війни, що відіграють ключову роль у забезпеченні ефективності та витривалості як окремих підрозділів, так і українського суспільства загалом.

Попри значний позитивний вплив капеланів-волонтерів на моральний стан військових і загальний рівень стійкості, їхня діяльність супроводжується низкою об'єктивних ризиків і обмежень, що впливають передусім із їхнього статусу як суб'єктів, які діють поза формалізованими інституційними рамками. Аналіз цих аспектів є принципово важливим для уникнення однобічної інтерпретації явища та забезпечення наукової збалансованості дослідження.

Однією з ключових проблем є відсутність чіткого правового статусу у період становлення цього явища у 2014 – 2021 років. До ухвалення Закону України «Про Службу військового капеланства» (2021) значна частина священнослужителів, які перебували у зоні бойових дій, діяли фактично на власний ризик, не маючи визначених прав і обов'язків. Це створювало ситуації правової невизначеності, зокрема щодо їхнього доступу до військових об'єктів, участі у переміщеннях підрозділів та відповідальності у випадку надзвичайних ситуацій (Єсленський, 2015: 41-43).

Практичні наслідки такої неврегульованості проявилися вже під час активної фази бойових дій у 2014 – 2015 роках, зокрема в умовах боїв за Іловайськ та боїв за Дебальцеве. У цих ситуаціях капелани, які перебували разом із військовими, фактично опинялися у зоні бойового ураження без належного захисту та координації з боку військового командування. Відомі випадки поранення та загибелі представників духовенства, які виконували волонтерську місію на передовій, що підкреслює високий рівень фізичного ризику цієї діяльності (Здіорук, 2016: 121-123).

Іншою суттєвою проблемою є емоційне та психологічне вигорання капеланів-волонтерів. Постійне перебування у середовищі, насиченому травматичними подіями, включаючи смерть, поранення та страждання військових, створює значне навантаження на психіку самих капеланів. На відміну від професійних військових психологів, вони часто не мають системної підготовки до роботи з травмою та не отримують регулярної супервізії. Як зазначає Джонатан Шей, тривалий контакт із травматичним досвідом інших осіб може призводити до так званої «вторинної травматизації», що негативно впливає на здатність надавати допомогу (Shay, 1994: 179-181).

Не менш важливим є питання взаємодії з офіційними військовими структурами. Позастатутний характер діяльності капеланів-волонтерів, який є їхньою перевагою з точки зору гнучкості, водночас може ставати джерелом конфліктів. У перші роки війни фіксувалися випадки недовіри або обмеження доступу до підрозділів з боку командування, що пояснювалося як міркуванням безпеки, так і відсутністю чітких процедур взаємодії (Kulyk, 2016: 147-148). Навіть після часткової інституціоналізації капеланської служби ці проблеми не були повністю усунені, оскільки паралельне існування формального і неформального сегментів створює потенціал для непорозумінь.

Окремим аспектом є проблема відповідальності та професійних меж діяльності. Капелани-волонтери нерідко виконують функції, які виходять за межі їхньої первинної підготовки, зокрема надають психологічну допомогу, беруть участь у кризових ситуаціях або виступають посередниками у конфліктах. Відсутність стандартизованих протоколів у таких випадках може призводити до неоднорідності практик і, потенційно, до неефективних або навіть шкідливих рішень. Як підкреслює Еліонор Остром, ефективність неформальних інститутів значною мірою залежить від наявності внутрішніх правил і механізмів саморегуляції

(Ostrom, 1990: 90-92). У випадку волонтерського капеланства ці механізми ще перебувають у процесі формування.

Додатковим викликом є міжконфесійна чутливість та потенційні напруження, що можуть виникати у багатоконфесійному середовищі Збройних Сил України. Хоча в більшості випадків капелани-волонтери демонструють високий рівень толерантності, відсутність чітких правил може створювати ризики конфліктів на релігійному ґрунті, особливо у ситуаціях, коли йдеться про представників різних церковних юрисдикцій (Wanner, 2022: 86-88).

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну масштаби діяльності капеланів-волонтерів значно зросли, що, у свою чергу, посилило і наявні ризики. Розширення географії бойових дій, збільшення кількості військовослужбовців і цивільних, які потребують підтримки, а також загальна інтенсифікація війни призвели до зростання навантаження на капеланів. У цих умовах питання координації, підготовки та підтримки самих капеланів набуває особливої актуальності.

Таким чином, діяльність капеланів-волонтерів, попри її значний позитивний потенціал, супроводжується низкою системних ризиків і обмежень, пов'язаних із правовою невизначеністю, високим рівнем фізичної та психологічної небезпеки, складністю взаємодії з формальними структурами та відсутністю уніфікованих стандартів діяльності. Усвідомлення цих аспектів є необхідною передумовою для подальшого розвитку цього феномену, зокрема в напрямі поєднання його гнучкості з елементами інституційної підтримки.

Висновки: Проведене дослідження дозволяє розглядати феномен капеланів-волонтерів не як допоміжний елемент воєнної реальності, а як структурно значущий компонент трансформації морально-етичних засад сучасної війни. Досвід війни за Незалежність України, що розпочалася після анексії Криму росією та набула системного характеру з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, демонструє, що поряд із матеріальними ресурсами дедалі більшого значення набувають нематеріальні чинники, серед яких мораль, довіра та смислові орієнтири відіграють визначальну роль.

У цьому контексті капелани-волонтери постають як носії та провідники нової етики війни, що формується поза межами жорстко регламентованих інституційних моделей. Їхня діяльність засвідчує перехід від нормативно-декларативного розуміння моралі до практичної етики, заснованої на безпосередній взаємодії, емпатії та спільному

переживанні критичних ситуацій. Така «етика присутності» не заперечує класичних принципів етики війни, але суттєво змінює спосіб їх реалізації, зміщуючи акцент із формальних норм на конкретні практики підтримки та солідарності.

Історичний аналіз подій 2014 – 2025 років, включаючи бої за Іловайськ, оборону Донецького аеропорту та бої за Дебальцеве, підтверджує, що капелани-волонтери відігравали важливу роль у підтриманні моральної стійкості військових підрозділів у критичних умовах. Їхня присутність на передовій, часто без формалізованого статусу, сприяла зниженню рівня дезорганізації, зміцненню довіри та формуванню відчуття сенсу в умовах екстремального навантаження.

Водночас встановлено, що ефективність діяльності капеланів-волонтерів значною мірою зумовлена їхньою належністю до сфери неформальних інституційних практик. Саме відсутність жорсткої регламентації забезпечує їм гнучкість, адаптивність і здатність оперативно реагувати на змінні потреби військового середовища. Вони функціонують як генератори соціального капіталу, зміцнюючи горизонтальні зв'язки, довіру та згуртованість, що є критично важливими для забезпечення боєздатності.

Разом з тим, дослідження виявило низку системних обмежень цього феномену. Високий рівень фізичних ризиків, психологічне вигорання, відсутність чітких стандартів діяльності та складність взаємодії з формалізованими структурами вказують на необхідність пошуку балансу між збереженням позастатутної природи капеланів-волонтерів та їх частковою інституціоналізацією. У цьому контексті досвід після 2022 року демонструє поступовий рух до інтеграції різних моделей капеланської діяльності без повної втрати їхньої автономії.

Отже, капелани-волонтери виступають не лише як учасники війни у гуманітарному вимірі, але і як чинник формування нової моральної архітектури сучасної війни. Їхня діяльність відображає ширші процеси трансформації війни як соціального явища, де вирішальне значення мають не лише технології та ресурси, але й здатність суспільства генерувати довіру, підтримку та смисли в умовах екзистенційного виклику.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом емпіричного досвіду капеланів-волонтерів, зокрема через використання усноїсторичних методів, а також із вивченням можливостей інтеграції їхньої діяльності у ширші системи морально-психологічного забезпечення військ без втрати ключових переваг неформального характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волцер М. Справедливі та несправедливі війни: моральний аргумент із історичними прикладами. Нью-Йорк: Basic Books, 2006. 361 с.
2. McMahan J. Killing in War. Oxford: Oxford University Press, 2009. 250 p.
3. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era. 3rd ed. Cambridge: Polity Press, 2012. 268 p.
4. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 152 p.
5. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 280 p.
6. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster, 2000. 541 p.
7. Єленський В. Релігія після Майдану: українське суспільство і церкви у період конфлікту. Київ: Центр Разумкова, 2015. 120 с.
8. Kulyk V. National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. Europe-Asia Studies. 2016. Vol. 68. No. 4. P. 588–608.
9. Hovorun C. Political Orthodoxies: The Unorthodoxies of the Church Coerced. Minneapolis: Fortress Press, 2018. 312 p.
10. Wanner C. Everyday Religiosity and the Politics of Belonging in Ukraine. Ithaca: Cornell University Press, 2022. 264 p.
11. Гарань О. Україна після Євромайдану: виклики та перспективи реформ. Київ: Фонд «Демократичні ініціативи», 2017. 96 с.
12. Kozlovskiy I. Religion and Civil Society in Ukraine: The Role of Churches in the War Context. Kyiv: Spirit and Letter, 2020. 200 p.
13. Worthington E. L., Jr., Hook J. N., Davis D. E., McDaniel M. A. Religion and Spirituality. Journal of Clinical Psychology. 2011. Vol. 67. No. 2. P. 204–214.
14. Здіорук С. Капеланство в зоні АТО: досвід та проблеми становлення. Київ: НІСД, 2016. 136 с.
15. Shay J. Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character. New York: Scribner, 1994. 246 p.
16. Grossman D. On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society. New York: Back Bay Books, 2009. 400 p.

REFERENCES

1. Walzer M. (2006) Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations. New York: Basic Books. 361 p.
2. McMahan J. (2009) Killing in War. Oxford: Oxford University Press. 250 p.
3. Kaldor M. (2012) New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era. 3rd ed. Cambridge: Polity Press. 268 p.
4. North D. (1990) Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press. 152 p.
5. Ostrom E. (1990) Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press. 280 p.
6. Putnam R. (2000) Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster. 541 p.
7. Yelenskiy V. (2015) Relihiia pislia Maidanu: ukrainske suspilstvo i tserkvy u period konfliktu [Religion after Mайдan: Ukrainian society and churches during the conflict]. Kyiv: Razumkov Centre. 120 p. [in Ukrainian].
8. Kulyk V. (2016) National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. Europe-Asia Studies, 68(4). Pp. 588–608.
9. Hovorun C. (2018) Political Orthodoxies: The Unorthodoxies of the Church Coerced. Minneapolis: Fortress Press. 312 p.
10. Wanner C. (2022) Everyday Religiosity and the Politics of Belonging in Ukraine. Ithaca: Cornell University Press. 264 p.
11. Haran O. (2017) Ukraina pislia Yevromaidanu: vyklyky ta perspektyvy reform [Ukraine after Euromaidan: challenges and prospects of reforms]. Kyiv: Democratic Initiatives Foundation. 96 p. [in Ukrainian].
12. Kozlovskiy I. (2020) Religion and Civil Society in Ukraine: The Role of Churches in the War Context. Kyiv: Dukh i Litera. 200 p.
13. Worthington E. L., Jr., Hook J. N., Davis D. E., McDaniel M. A. (2011) Religion and Spirituality. Journal of Clinical Psychology, 67(2). Pp. 204–214.
14. Zdioruk S. (2016) Kapelanstvo v zoni ATO: dosvid ta problemy stanovlennia [Chaplaincy in the ATO zone: experience and problems of formation]. Kyiv: NISS. 136 p. [in Ukrainian].
15. Shay J. (1994) Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character. New York: Scribner. 246 p.
16. Grossman D. (2009) On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society. New York: Back Bay Books. 400 p.

Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

